

GELENEKSEL TUVA MÜZİĞİ VE ULUSLARARASI BOYUTA TAŞIYAN TEMSİLCİLERİ**Traditional Tuvan Music And its Representatives Who Carried it To The International Dimension****Altay TOPRAK *****ÖZ**

Tuva Cumhuriyeti günümüzde Rusya Federasyonu sınırları içerisinde bulunmaktadır. Tuva halkı, tarih boyunca dış dünya ile fazla ilişkide bulunamamıştır. Bu sebeple sahip oldukları müzik kültürü dünya tarafından yeterince bilinmemektedir. Tuva müzik kültürünü kendine has kılan en önemli unsur ise gırtlak müziği (throat singing) denen, daha çok Sibiryta bölgesinde yaşayan toplumlara has bir şarkı söyleme biçimidir. Bu teknikler tarihçe olarak çok eskiye dayanmaktadır. Lakin dış dünyadan belli ölçüde izole kalmış olan Tuva halkı, yakın zamana kadar bunu dış dünyaya gösterememiş, yalnızca kendi içlerinde devam ettirdikleri bir gelenek olarak sürdürmüştür. 70'li yıllarda meşhur fizikçi Richard Feynman ve coğrafya uzmanı Ralph Leighton, Tuva hakkında araştırmalar yapıp o bölgeye seyahatler düzenleyerek, ismi artık haritalarda bile olmayan bu bölgeye ve onun müzik kültürü hakkında yaptıkları çalışmalar sayesinde Tuva müzik kültürünün uluslararası boyuta taşınabilmesi için ilk adımları atmış ve kendinden sonra gelecek olan bu kültürün temsilcilerine de ön ayak olmuşlardır. Bu çalışmanın temel amacı, Tuva halkının müzik kültürünü incelemek ve bu kültürün farklı ülkelere tanıtılıp uluslararası boyuta taşınmasını sağlayan temsilcilerini Türkçe kaynaklara kazandırabilmektir. Bu amaç doğrultusunda yapılan incelemelerde daha çok Tuva müzik kültürünün; ses aralıkları, ezgi yapısı ve bu kültürün uluslararası boyuta taşınmasında en çok rol oynayan Richard Feynman, Ralph Leighton ve Kongar-ool Ondar üzerine durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tuva Müzik Kültürü, Gırtlak Müziği, Kongar-ool Ondar, Richard Feynman, Ralph Leighton, Folklor

ABSTRACT

The Republic of Tuva is located within the borders of the Russian Federation today. The Tuvan people have not had much contact with the outside world throughout the history. For this reason, their musical culture is not known enough by the world. The most important element that makes Tuvan music culture unique is a form of singing called throat singing, which is more specific to the societies living in the Siberian region. These techniques are very old in history, but the Tuvan people, who have been isolated to a certain extent from the outside world, have not been able to show this to the outside world until recently, they have only continued as a tradition that they have continued within themselves. In the 70s, the famous physicist Richard Feynman and geographer Ralph Leighton took the first steps to bring Tuvan music culture to an international dimension by conducting research on Tuva and organizing trips to that region, and thanks to their studies on this region, whose name is no longer even on the maps, and its musical culture. They also paved the way for the representatives of this culture that would come later. The main purpose of this study is to examine the musical culture of the Tuvan people and to introduce the representatives of this culture to different countries and bring it to the international dimension to Turkish sources. In the examinations made for this purpose, mostly Tuvan music culture; vocal ranges, melody structure and Richard Feynman, Ralph Leighton and Kongar-ool Ondar, who played a major role in bringing this culture to an international dimension, will be emphasized.

Keywords: Tuvan Music Culture, Throat Music, Kongar-Ool Ondar, Richard Feynman, Ralph Leighton, Folklore

Araştırma Makalesi/Research Article Geliş Tarihi/Received Date: 07.04.2023 **Kabul Tarihi/Accepted Date:** 11.10.2023

* **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Hacettepe Üniversitesi Ankara Devlet Konservatuarı, altaytoprak@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9989-3483

EXTENDED ABSTRACT

The Republic of Tuva is an autonomous republic located within the borders of the Russian Federation today. It is located on the southern border of Russia, between Novosibirsk and Irkutsk, and borders with Mongolia. Its local people are called Tuvan. The Tuvan people live in the northern part of Mongolia and the western part of the People's Republic of China, apart from the Tuva Republic. Due to the geographical location, the Tuvan people living in the Tuva Republic have generally remained relatively closed to the outside world. For this reason, the music culture they have is not known enough by the world. The most important element that makes Tuvan music culture unique is a form of singing called throat singing, which is more specific to the societies living in the Siberian region. These techniques are very old in history, but the Tuvan people, who have been isolated to a certain extent from the outside world, have not been able to show this to the outside world until recently, they have only continued as a tradition that they have continued within themselves.

The first and perhaps the most important name in the process of representing and carrying the Tuvan music culture to the international dimension is the famous American theoretical physicist Richard Phillips Feynman. He and his friend Ralph Leighton left and traveled to the Soviet Union to explore the unknown country, Tuvan People's Republic/Tannu Tuva, which had disappeared from the maps decades ago. They recorded and wrote books about Tuva. His works were the first steps to introduce the unique musical culture of Tuva. Unfortunately, Feynman passed away after his first and only voyage in Tuva. However, his studies and records about Tuva became the cornerstone of this meeting process. A few years after Feynman's death, Leighton went to Tuva for the second time. After that, he met a throat singer named Kongar-ool Ondar.

Kongar-ool Ondar, who grew up in the Tuva Republic after the seventies, took successful steps in order to introduce the Tuvan music culture to the outside world, ensuring that the world was informed about this culture and set an example for the artists who would come after him. When it comes to throat music, Kongar-ool Ondar is one of the first names that come to mind, especially in the Tuva region. Unlike other throat singing artists before him, he has introduced himself and his national music to many parts of the world, especially to western countries, thanks to the many concerts he has given outside of his immediate geography and the projects he has been involved in. He has trained or helped to train many future throat music artists in the following periods. In this study, Tuvan music culture and how this culture was introduced to the regions outside the geography of Tuva and Russia were examined.

Purpose

Tuva music culture has an uncommon musical structure thanks to its unique throat techniques. Tuvan music culture is in the first place among the cultures known under the name of "throat music" in many parts of the world today. It has gone through a long process to get to this level and there are many people who have contributed to this process. The aim of the research is to examine the studies and records about Tuvan music culture from the past to the present, and to reveal the process of moving the Tuvan music culture to the international dimension.

Method

In line with the purpose of the research, the document analysis method was used in the qualitative context. The universe of the research is Tuvan music culture. The research is limited to foreign documents, audio and video recordings about Tuvan music culture. While collecting the research data, the source scanning method was used.

Discussion and Results and Suggestions

Tuvan music culture has been one of the most important representatives of throat singing in the world. The laryngeal techniques it has are an indication that the boundaries of a person's vocal cords are much wider than expected. These sounds, which emerge with the reflection of the sounds in nature, are used in various fields such as rituals or folk melodies. However, until the end of the twentieth century, Tuva music culture is not well known outside the Tuva region. Even the existence of a region called Tuva in the world is not known by the majority.

Richard Feynman and Ralph Leighton's journey to Tuva, which started with curiosity, turned into a great research, and the culture they encountered became a new experience for them. Thanks to the records they took, they carried this culture out of Tuva geography and took the first steps for many musical works to be done in the future.

Kongar-ool Ondar, a throat singing artist Feynman and Leighton met in Tuva, was able to show himself to western countries thanks to Feynman and Leighton, and had the opportunity to introduce his national music culture to a wider audience by participating in many concerts, television shows and documentaries. Ondar trained many students, and these students formed their own music groups and gave many concerts in different countries.

Throat music, which is increasingly popular today, has gone through a long journey on the path that Feynman and Leighton started and Ondar took. Many more artists who came after them have helped to carry the Tuvan music culture and the most important part of this culture, "throat music", to an international dimension.

Tuva Cumhuriyeti günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı 1993 yılında kurulmuş özerk bir Türk cumhuriyetidir. Rusya'da Altay Cumhuriyeti, Hakasya Cumhuriyeti, Krasnoyarsk Bölgesi, Irkutsk Oblastı, Buryatya Cumhuriyeti ve güneyde Moğolistan ile sınır komşusudur. Yüzölçümü 170.500 km²'dir ve nüfusu 313.612 kişidir. Halka adını veren “Tuva” isminin, “Toba/ Tuba” kelimelerinden geldiği ve *toplum* anlamına geldiği düşünülmektedir. Çin kaynaklarında “Tuo-ba/ Tuo-ba Shi” olarak geçmektedir. Asırlardan beri göçebe kültüründen kalan, avcılık, hayvan yetiştiriciliği (daha çok ren geyiği) gibi gelenekleri sürdürmüşlerdir (Altundaş, 2022: 83).

Günümüzde Tuva halkının geleneksel inançları Şamanizm/Tengrizm ve Budizm'dir. Şamanizm Türklerin ilk inanç sistemi olarak bilinmektedir. Tuva halkı ise bu inanç sistemini günümüze kadar yaşatabilmeyi başarmıştır. Şamanizm, animist¹ bir inanç sistemidir, dolayısıyla bu inanç sistemine sahip Tuva toplumu doğa ile iç içe bir yaşantı sürdürmüşlerdir. 16. yüzyıldan sonra ise Budizm, Tuva topraklarına gelmiş ve zamanla Tuva'nın ikinci yerel inancı olmuştur. Tarih boyunca Tuva'nın çeşitli yöneticileri Budizm'i politik sebeplerden ötürü Şamanizm'e tercih ederek topraklarında daha fazla yaygınlaşması için çeşitli çalışmalar yürütmüşlerdir (Mongush, 2014).

Tuva halkının müzik kültürü de sahip oldukları yaşam tarzı, coğrafya ve dini inancı etrafında şekillenmiştir. Pentatonik dizi kullanılmaktadır ve kullanılan enstrümanların belli bir kısmı çevre halklarıyla benzerlik göstermektedir. Tuva müziğinin en karakteristik özelliği gırtlak müziği (*höömey*) denen bir yapıyla icra edilmesidir. Gırtlak müziğinin Güney Sibiry ve Batı Moğolistan'ın Altay ve Sayan dağlarının yerli Türk-Moğol halkları arasında ortaya çıktığı düşünülmektedir. Gırtlak müziği, günümüzde bu coğrafyada yer alan Moğolistan, Rusya'nın Altay, Hakas, Tuva ve Buryat Cumhuriyetleri ile Çin'in İç Moğolistan ve Tibet Özerk bölgelerinde kullanıldığı görülmektedir. Bu bölgeler dışında gırtlak müziğinin Rusya'nın Başkurdistan Cumhuriyeti, Güney Afrika'daki Hosa kadınları, Tibetli Budist rahipler ve Kuzey Kanada'daki İnuitler tarafından da söylendiği bilinmektedir (Pegg, 1992: 32-35; aktaran Altundaş, 2022: 80).

Aslında sadece Tuva'da değil, Rusya içerisindeki Altay Cumhuriyeti, Hakasya, Buryatya gibi özerk bölgelerin yanı sıra Çin, Moğolistan gibi Asya ülkelerinde de karşımıza çıkabilen gırtlak müziği, dünyanın geri kalanı tarafından pek de bilinmemektedir. Bunun başlıca sebebi Tuva başta olmak üzere adı geçen bölge ve ülkelerdeki toplumların genel olarak bu geleneği dışarıya tanıtmaya ve göstermeye gibi amaçlarının olmamasıdır. Yakın bir zamana kadar gırtlak müziği, geleneksel bir şarkı söyleme şekli ve ayinlerde bir araç olmanın dışında, bu geleneğe yabancı olan toplumlara tanıtım maksatlı projelerin dışında neredeyse hiç yer almamıştır. 1962 yılında doğmuş olan Kongar-ool Ondar ise diğer gırtlak müziği icracılarının aksine Amerika ve çeşitli ülkelerde konserler verip, albüm ve plaklar çıkarıp, hatta gırtlak müziği ile caz, blues gibi tarzları bir araya getirip hem kendi adını hem de milli müziğinin uluslararası bir boyuta taşınmasına öncülük etmiştir. Ülkesi için büyük adımlar atan Ondar, birçok öğrenci yetiştirmiş, onlara açtığı yolda bildiklerini öğretmiş ve aynı zamanda kendinden sonra gelen ve Tuva müzik kültürünü dünyaya gösterecek olan daha nice sanatçılara öncülük etmiştir

¹ Animizm: Doğada var olan her oluşumun, maddenin ötesinde bir ruha sahip olduğunu kabul eden inanış biçimidir.

Bu çalışma, Tuva toplumunun müzik kültürü hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak, bu kültürün uluslararası boyuta nasıl taşındığı, gırtlak müziği denildiğinde Tuva isminin ve Tuvalı sanatçıların nasıl daha bilinir hale geldiğini göstermektedir. Bilimsel araştırma yöntemlerinden literatür taraması kullanılmıştır.

YÖNTEM

Araştırma modeli

Araştırma modeli olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Bu çalışmada basılı ve elektronik kaynaklar taranarak, araştırmayla ilgili verilere ulaşılmış, veriler sistematik olarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırma konularını içeren basılı ve elektronik kaynaklar belgesel tarama yöntemiyle toplanmıştır. Konuyla ilgili makale, kitap ve tezlere ulaşılmış ve bu kaynaklardan aktarılan bilgiler analize tabi tutulmuştur. Belgelerin orijinalliği kontrol edilmiş, doğrulanmış ve ayrıntılı olarak okunup analiz edilmiştir.

Verilerin Analizi

Veriler doküman inceleme yoluyla toplanmış, detaylı doküman okumasının ardından, araştırmayla ilgili veriler makale, kitap ve tezlerin ilgili içeriklerinin bir araya getirilerek sentezlenmesi yoluyla bulgulara ulaşılmıştır. Bulgular çalışmanın ana konusu olan “Tuva Müzik Kültürü ve Uluslararası Boyuta Taşıyan Temsilcileri” ekseninde alt boyutların oluşturulması yoluyla aşamalandırılmıştır. Çalışmanın alt boyutları; “Tuva Cumhuriyeti Öncesi Tuva Halk Müziği”, “Tuva Halk Müziğinin Genel Yapısı”, “Tuva Müzik Kültürünün Tanıtılmasındaki İlk Adımlar”, “Kongar-ool Ondar” ve “Günümüzde Tuva Müzik Kültürünün Tanıtılmasına Katkı Sağlayan Kişiler” olarak başlıklandırılmıştır.

BULGULAR

Tuva Cumhuriyeti Öncesi Tuva Halk Müziği

İlk insanlar, çevrelerindeki doğa seslerini taklit ederek ilkel dilleri oluşturmuşlardır. Yani, ilk müziklerin ve ilk dillerin kökeni, çevredeki seslerin taklidi ile ortaya çıktığından dolayı ortak bir geçmişi paylaşmaktadırlar. Güney Sibiry göçebeleri genel olarak Türk dillerini konuşsa bile, bu dilin yazılı ilk hâli 20. yüzyıl ortalarında ancak şekillendirilebilmiştir. Kuşaktan kuşağa söylenen gırtlak şarkılarının ses kaydı, 20. yüzyılın sonunda alınmaya başlanmıştır (Kyzlasov, 1979:14-72; aktaran Kulmanova, 2019: 15).

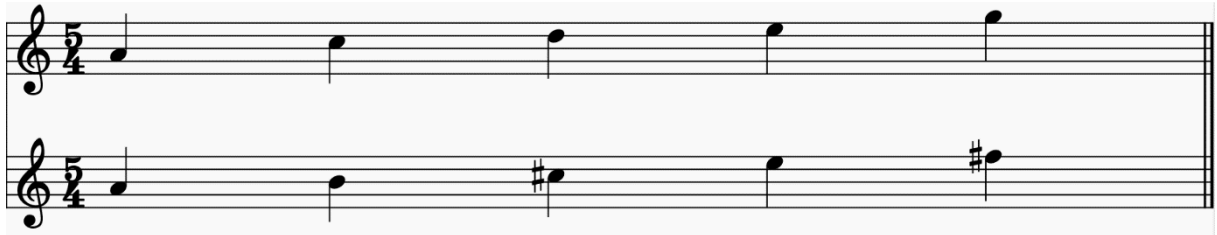
Sovyetlerden önce Tuva halkı Moğol İmparatorluğu’nda, daha sonra Qing Hanedanlığı içerisinde yer alan, günümüz Tuva Cumhuriyeti’nin sınırlarıyla yakın sınırlara sahip olan Tannu Uriankhai isimli bölgede yer almıştır. Rusya iç savaşı zamanında hem kıvılcık hem de beyaz ordu Rusları, Moğolistan ve Tuva bölgesinin elden çıkmaması adına direnirken öte yandan Çin askerleri de bu bölgeyi yeniden ele geçirmek için fırsat kollamaktadır. 1921 yılına gelindiğinde ise dönemin sosyalizm etkisiyle beraber Tuva halkı, Bağımsız ve Sosyalist olan Tuva Halk Cumhuriyeti’ni kurmuştur. 1944 yılına gelindiğinde de Tuva Halk Cumhuriyeti Sovyetlere dahil edilmiştir.

1860'lı yıllarda Tuva'da (o zamanki adıyla Uriankhai) ilk kez gırtlak şarkıları notaya alınmıştır. Bolşevik ihtilali sonrası gırtlak müziği kayıtları ilk kez, E. V. Gippius ve Z. V. Evald tarafından yapılmıştır. İlk profesyonel kayıtlar ise, 1930'lu yıllarda yapılmış, 1934'te bağımsız Tuva Halk Cumhuriyetinin girişimleri ile höömeyin klasik türlerinden örnekler kaydedilmiştir. Stalin döneminde Batı popüler müzik türleri ve yabancı müzikler bir çeşit sabotaj biçimi olarak görüldüğünden dolayı folklorik müzikler ön plana çıkarılmıştır. Rus antropologlar Kızıl şehrinde gırtlak şarkıyı araştırmak için bir enstitü açmıştır. Gırtlak Şarkılarını Araştırma Enstitüsü soğuk savaş döneminde (1947-1991) de çalışmalarına devam etmiştir (Carrol, 2003: 139; aktaran Kulmanova, 2019: 15). Sovyetlerin din karşıtı sıkı politikaları yüzünden sadece dini gruplar değil, buna bağlı olarak çeşitli müzisyenler de bu durumdan etkilenmiştir. Kruşçev Döneminde, kiliseler dahil olmak üzere ülke topraklarında bulunan tapınakların yarısından fazlası kapatılmış veya yıkılmıştır. 4 binden fazla olan lama rahibi ve gırtlak müziği icra eden şamanların sayısı ise 740'a kadar düşmüştür. Gırtlak müziği, sadece şamanların değil bütün Sibirya halklarının bir nevi simgesi haline gelmiştir fakat hükümetin bu katı politikaları sebebiyle 1960'lı yıllarda Tuva bölgesinde söylenen Eski halk müziği eserleri, onları icra eden şamanlar ile birlikte kaybolmuştur. Kruşçev dönemindeki alınan politik kararlardan bazıları, şamanların yaşamaya devam edebilmesi için şaman kıyafetlerinin giyilmesinin ve gırtlak müziği yapılmasının tamamen yasaklanması yönündedir. Sovyetlerin dağılmasıyla beraber Rusya topraklarındaki halk müzikleri tekrardan icra edilir hale gelmişlerdir. (Kulmanova, 2019: 29).

Tuva Halk Müziğinin Genel Yapısı

Tuva halkı asırlardan beri doğa ile iç içe olmuştur. Hem uzun süre göçebe yaşamaktan hem de inanç olarak Budizm'in yanında halen Şamanizm'i yaşatmalarından ötürü doğada karşılırlarına çıkan unsurlar müziklerine de yansıtılmıştır.

1. Tuva halkının geleneksel müziği çevre halklar gibi pentatonik bir yapı barındırmaktadır. Majör pentatonik ve minör pentatonik olarak adlandırabileceğimiz 2 farklı diziyeye sahiptir. (Görsel 1)

Görsel 1. Minör ve majör pentatonik dizi

2. Eserler genel olarak birbirini tekrar eden yapıdadırlar. (Görsel 2).

Görsel 2. Kongar-ool Ondar'ın icrasından transkript edilen Kongur-ei isimli eser.

3. Ritmik kalıplar genel olarak "at koşturmasına" benzer bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

4. Sözlü eserlerde ise genel olarak doğa, hayvancılık, ulus, halk, toprak vb. göçebe toplumlarda karşılaşılan konular işlenmektedir. (Örnek 1)

Altmışa yeten yılmımın
Alası nerede Kongurei?
Altı koşumlu ulusumun
Ağılı nerede Kongurei?

Yetmişe yeten yılmımın
Yelesi nerede, Kongurei?
Yedi devletli ulusumun
Yeri nerede Kongurei?

Seksene yeten yılmımın
Sekizi nerede Kongurei?
Sekiz devletli ulusumun
Bilgeleri nerede Kongurei?

Doksana yeten yılmımın
Dokuzu nerede Kongurei?
Dokuz sancaklı ulusumun
Tozu nerede, Kongurei, Kongurei...

Örnek 1. *Kongur-ei isimli eserin sözlerinin Türkçe çevirisi.*

5. *Ir ve Höömey* denen iki farklı sözlü eser formu bulunmaktadır.

Yazılan özellikler incelendiğinde Orta Asya Bölgesinde yaşamakta olan halkların tipik özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Ancak Tuva müzik kültürünün en karakteristik özelliği gırtlak müziği yani *Höömey*'dir. Bu gırtlak müziği kavramı başlı başına ayrı bir inceleme konusu olabilecek düzeyde detaylı ve müzikal akustik bakımından benzersiz sonuçlar ortaya çıkaran bir teknik olma özelliği taşımaktadır. Bu spesifik teknik sayesinde Tuva gırtlak müziği günümüzde uluslararası boyutta çok daha bilinir hale gelmiştir.

Tuva Gırtlak Müziği ve Türleri

Tuva gırtlak müziği, kendi içerisinde dallara ayrılmaktadır. Aslında birçok alt başlığa sahip olsa da genel olarak 5 ana tekniğe sahip olup, diğer teknikler de bu ana tekniklerin alt türü niteliğindedir. Ancak kimi uzmanlar 5 ana sınıfa ayırırken, kimi uzmanlar ise 3 ana sınıfa ayırmıştır. Bu çalışmada 5 ana sınıf olarak açıklanmıştır. K. A. Biçeldey, kargıraa ve höömey stillerinin Tuva gırtlak müziğinin en eski türleri olduğunu düşünmektedir (Altundaş 2022: 82-83). İlk olarak doğa seslerinin taklidi ile meydana geldiği düşünülen gırtlak teknikleri zamanla ayinlerde meditasyon aracı, müzikal vokal teknikleri gibi farklı amaçlarla kullanılır hale gelmiş ve zamanla yeni türleri ortaya çıkmıştır.

Höömey (Khöömei)

Hem gırtlak müziğinin genel adı olarak, hem de teknik adıyla karşımıza çıkmaktadır. En temel tekniklerden biri olarak tabir edilebilecek höömey, boğaz sıkılarak, ağız çok açık olmadan, orta perdelerden söylenen bir tekniktir. Tek başına, sözsüz ezgi icra edilebildiği gibi, sözlü eserler de söz söylenerek icra edilmektedir. Yer yer çok baskın olmayan doğuşkan kullanımı da karşımıza çıkmaktadır. Duyum olarak keçi melemesine benzetilmektedir. Ergi höömey, Buga höömey, Öpei höömey ve Despen höömey gibi alt türleri bulunmaktadır. Bu alt türlerin bazıları sözlü, bazıları sözsüz olarak söylenirken, bazıları da ufak teknik farklar barındırdığından ötürü zamanla farklı isimlendirmeler almıştır.

Kargyraa (Kargıraa)

Kargıraa “hırlamak, hırıldamak” anlamına gelen yansıma bir sözcüktür. Bu stilde boğazdan pes ve düşük bir perdede kuvvetli bir homurtu ve hırıltı duyulur (Küçükdürüm 2018: 7). Boğazdan gelen hırıltıya benzer bir ses çıkarılma yönünde, yalancı ses telleri kullanılmaktadır. Teknik uygulandığında verilen ton, kişinin normal sesiyle vereceği tonun bir oktav altında yer almaktadır. Tek başına, sözsüz ezgi icra edilebildiği gibi, sözlü eserler de icra edilmektedir. Baskın olarak duyulmayan bir doğuşkan kullanımı mevcuttur. *Hovu (Hava), dağ, dumçuk (tumuşuk), boğa, kaşpal, kojagar* gibi alt türleri mevcuttur. Bu alt türlerin bazıları sözlü, bazıları ise sözsüz olarak söylenirken bazıları da ufak teknik farklar barındırdığından ötürü zamanla farklı isimlendirmeler almışlardır.

Sygyt (Sıgıt)

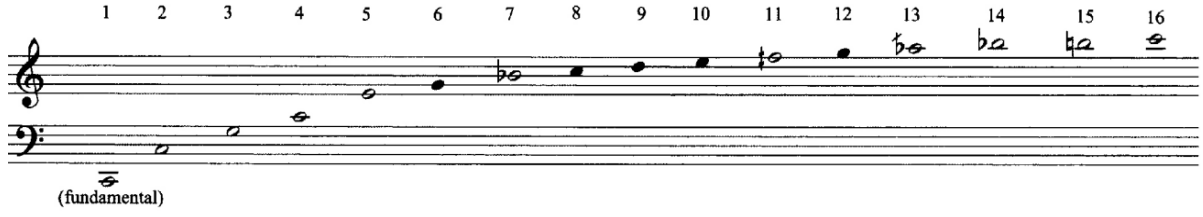
Sözcük anlamı “ıslık” demektir. Başlangıçta höömey gibi boğazı sıkarak ses elde edilir, ancak genelde daha yüksek perdelerden tercih edilir. Diğer tekniklerin aksine dil damağa yaklaştırarak, dilin ucundan ıslığa benzer bir ses üretilir. Hem gırtlaktan gelen hem de ağzın içinde oluşan ikinci ses sayesinde baskın şekilde bir doğuşkan kullanımı duyulur. Boğazdan çıkan, ses telleri ile icra edilen ses tek tonda olup amacı sabit bir ses tutmaktır ve ikinci ses, ağız ve dilin belli şekillere sokulması sonucu ortaya çıkartılarak icra edilir. Bu teknikte ana ezgi ağız yoluyla çıkan ikinci ses aracılığıyla yapılır ve bu ses tiz bir yapıya sahiptir. Bundan dolayı bu tekniğin ses aralığı içerisinde tiz perdelerde yer almaktadır.

Borbañnadyr (Borbangnadyr)

Yuvarlanan bir şeyin çıkardığı ses gibi bir anlama gelmektedir. Höömey tekniğiyle benzer özellik göstermesine karşın, dudaklar neredeyse kapalıya yakındır ve yalnızca ıslık çalarken olduğu kadar bir boşluk kalmaktadır. Sonrasında icracıya bağlı olarak dil yavaş veya hızlı bir şekilde titreştirilir. Oluşan doğuşkanların titreşen tınıları sayesinde suyun şakırtısı olarak tabir edilebilecek bir ses çıkarmaktadır. Yalnızca sözsüz icralarda kullanılmaktadır.

Ezeñgileer (Ezengileer)

Kelime anlamı olarak “üzengi” demektir. Diğer tekniklerle benzerlik göstermekle birlikte bu tekniğin temel farkı, höömey ile sıgıt teknikleri arasında düzenli bir geçiş yaparak icra edilmesidir. Höömey’de aşağıda, sıgıt’ta yukarıda olan dil pozisyonu arasında ritmik bir geçiş yapılması sonucu her 2 teknikten farklı, karakteristik bir duyum ortaya çıkmaktadır. Bu teknik yalnızca sözsüz icralar da kullanılmaktadır.

Görsel 3. İkinci oktavdan do notasının sahip olduğu doğuşkan seslere ait bir tablo

Yukarıdaki görselde doğuşkan seslerin sıralaması görülmektedir. En pestteki do notası temel sestir. Bu ses, icra edildiği zaman yukarıdaki görselde olan seslerde doğuşkan sesler şeklinde duyulmaktadır. Doğuşkan seslerin aralıkları pestten tize gidildikçe daralmaktadır. Siyah renkli olan 6, 8, 9, 10, 12 numaralı notalar ise başta sığıt olmak üzere gırtlak müziği icrasında en çok duyulan doğuşkanlardır ve pentatonik bir düzene sahiplerdir.

Tuva Müzik Kültürünün Tanıtılmasındaki İlk Adımlar

Richard Phillips Feynman (1918-1988) Amerikalı meşhur Nobel ödüllü bir fizikçidir. Kuantum elektrodinamiğinde önemli buluşlara imza atan Feynman'ın çocukluğunda babasından miras kalan Tannu-Tuva (Tuva Halk Cumhuriyeti) posta pulları bulunmaktadır. Bu posta pulları pul koleksiyonerleri tarafından çok değerli görülür, çünkü baklava dilimi şeklinde özel bir biçimi ve üzerinde Tuva'ya has görseller barındırmaktadır. Genç bir pul meraklısı olan Feynman, trenle yarışan deve, at güreşi, sığır tacirleri gibi görseller içeren pullardan çok etkilenmiştir. Ama bu pullar eski döneme aittir ve yaşadığı dönemde Tuva, Sovyetlere dahil edildiği için haritada gözükmemektedir. 1977'de Ralph Leighton isimli bir coğrafya uzmanı ile tanışır. Araştırmalar sonucu Tuva'nın yerini saptayan Feynman ve Leighton, ileride yapacakları, Tuva müziği için son derece önemli araştırmalara ilk adımı atmışlardır.

Leighton, "Tuva El kitabı Bize İncil Oldu" ("The Tuvan Manual Became Our Bible") kitabında Tuva gırtlak şarkılarının özelliklerini betimlemektedir. Leighton'a göre iki sesin aynı anda ve uyumlu bir şekilde seslendirilmesi ve Tuva halkının yaşam tarzını, geleneklerini yansıtmaları bu özelliklerden sadece birisidir. Gırtlak şarkılarının alt ve üst sestem oluştuğunu ve alt sesinin flüt müzik aletine benzediğini, saf ve yumuşak bir sesle eşlik ediyormuş hissi verdiğini ifade etmiştir (Leighton, 1991: 79; aktaran Kulmanova 2019: 30).

1978'de Feynman ve Leighton, Tuva ziyaretlerinden sonra, Tuva gırtlak şarkılarının ilk ses kaydını yapmıştır. Feynman'ın, "Iskusstvo Narodov SSSR: Melodii Tuvy" (SSCB Halklarının Halk Sanatı. Tuva Melodileri) adlı plağı, 12 gırtlak şarkısını içermektedir. İlk olarak ABD'de yayınlanan bu ses kayıtları, iki notanın aynı anda tek bir şarkıcı tarafından nasıl üretilebildiği noktasında hayret uyandırmıştır. Ses kaydı alınan gırtlak şarkıların çoğu ilk başta yavaş tempoda başlayıp, ardından tempoyu biraz hızlandırıp bir oktav yüksek sesle söylenmektedir. Daha sonra stil hemen değişip başka bir sesin yüksekliğinde devam etmektedir (Leighton 1991: 61-2 aktaran Kulmanova 2019: 30-31).

Feynman'ın ölümünden sonra Leighton, 1991-1999 yılları arasında "höömey" müziği, Tuva tarihi ve Tuva geleneksel kültürü üzerine İngilizce ilk müzik koleksiyonunu ve kitap yayımını yapmış ve uluslararası "Friends of Tuva" örgütünü kurmuştur. "Tuva'nın Arkadaşları" (Friends of Tuva) adlı topluluk, Tuva'nın ve gırtlak şarkılarının tanıtılması amacıyla kurulmuştur. Tuva'ya gelen yabancı turistler ve onların seyahat bilgileri, Tuva

müziyenlerinin konser turları hakkında filmler, sergiler, gazete makaleleri hazırlanmış, Tuva posta pullarına ilişkin bilgiler verilmiştir (Kulmanova, 2019: 31).

1977 yılında, araştırma hevesiyle ilk defa Tuva'ya giden, oranın müzik kültürünü araştıran ve tecrübe edip öğrendiklerini yazılı olarak İngilizce kaynaklara aktaran Feynman ve Leighton, *"Tuva or Bust!: Richard Feynman's Last Journey"* isimli bir kitap, *"Tuva Groove"* ve *"Tuva Talk"* isimli, Kongar-ool Ondar ile birlikte iki adet albüm ve *"The Quest for Tannu Tuva"* isimli bir belgesel ortaya çıkararak Tuva müzik kültürünün dünyaya tanıtılmasına yönelik ilk adımları atmıştır.

1988 yılında Feynman vefat etmiştir. Bunca yıl, başta Tuva hakkında yaptıkları çalışmalar dahil olmak üzere, birçok projede ona yoldaşlık etmiş olan Leighton ise Tuva konusunda imzasını atmış oldukları işleri devam ettirmiş ve 1991 yılında tekrar Tuva'ya gitmiştir. Bu seferki yolculuğunda, Tuva'nın en büyük gırtlak müziği sanatçılarından birisiyle tanışır. Bu kişi Kongar-ool Ondar'dan başkası değildir. Sanatı karşısında etkilenen Leighton, 2 yıl sonra, 1993'te Rose Parade'de bir konser vermesine vesile olur. Geleneksel kostümü içinde göz kamaştırın Ondar, Colorado Bulvarı'nda iki gırtlak müziği sanatçısı arkadaşı ile beraber beyaz bir ata binerken şarkı söyler ve yanında yürüyen Leighton, "o tüm grubun rock yıldızıydı" diye o anı betimlemiştir. Şarkıcı, geçit törenine katılanların bir Tuva selamı verdiğini duyduğunda, "atını hemen yönlendirir ve neredeyse kalabalığın içine götürürdü, beyaz takım elbiseli adamlar çıldırıyordu." şeklinde ifade etmiştir Leighton (Woo, 2013).

Kongar-ool Ondar

Ondar, 1962'de Tuva'nın batısındaki Hemchik Nehri yakınında, 1930'larda yıkılan Chadaana Budist Manastırı'nın kalıntıları içinde dünyaya gelmiştir. Çocukken, amcasından gırtlak müziğinin temellerini öğrenmiştir. Ondar, "Gırtlak müziği çok eski bir Tuva geleneğidir. Seslerle dolu güzel Tuva manzarasından ilham alınıyor. Otlayan hayvanlarla rüzgârlı açık arazi, kuşlar ve hayvanlarla dolu ormanları ve güçlü nehirler oluşturmak için dağlardan açık araziye dökülen sayısız akarsu. Bizim gırtlak müziğimiz sayısız nesiller boyunca aktarılmıştır. O bizim ölümsüz parçamızdır" ifadelerine yer vermiştir (Genghis Blues, 1999).

1980 yılına geldiğinde ilk öğrenimini bitirdikten sonra kariyerine Tuva Kültür Evi'nde profesyonel bir vokalist olarak başlamıştır. Daha sonra popüler yerel grup olan Cheleesh Ensemble ile çalışmalarını sürdürmüştür. 1985 yılında hem Tuva'da hem de komşu Sovyet Cumhuriyetlerinde konserler vermeye başlayan Tuva Topluluğu'nu kurmuştur.

90'lı yılların başında Ondar'ın ünü, önce Avrupa'da iyi karşılanan bir dizi performansla, hemen ardından UNESCO sponsorluğundaki Uluslararası Gırtlak Müziği Festivali'nin galibi olarak uluslararası bir kapsam kazanmaya başlamıştır. Bir yıl sonra, son derece başarılı bir Hollanda turnesinden sonra Tuva Topluluğu ilk albümü olan *Tuva: Voices From The Land Of The Eagle*'ı kaydetmiştir. 1992'de Tuva'nın Halk Gırtlak Şarkıcısı unvanıyla onurlandırılmıştır. Yıl 1996'ya geldiğinde ise Ondar, ilk solo albümü olan *"Echoes of Tuva"* ile müzik kariyerine devam etmiştir.

Ralph Leighton ile yollarının kesişmesi hem onun için hem de Tuva müzik kültürü için ele geçmez bir fırsat olmuştur. 1993'te Amerika'da yaptıkları geçit töreninin ardından Ondar, Caltech'te, karikatürist Matt Groening ile onun farklı halk müziklerine derin ilgi duyan ikonoklastik *rock*çi arkadaşı Zappa'nın da katıldığı bir konser vermiştir. Zappa'nın eşi, Gail The Times'a verdiği bir demeçte "Ondar, alışılmadık şarkı söyleme tarzını göstermek

için Zappa'nın evine gitti ve ikisi muazzam bir bağ kurdu" ifadelerine yer vermiştir. Zappa 1993'te ölmeden önce, blues müzisyeni Johnny "Guitar" Watson Jr. ve İrlandalı grup The Chieftains ile Ondar'ın beraber icralarını kaydetmiştir (Woo, 2013). Bu kayıtlar o dönem yayınlanamasa da sonradan internet ortamında yayınlanmıştır.

1996 yılına gelindiğinde Ondar ve Leighton "*Back Tuva Future*" isimli yeni bir albümü dünyaya tanıtmıştır. Ondar'ın ilk albümü, geleneksel Tuva müziğinden örneklemeler iken, bu albüm ise dünyada ilk kez yapılan bir çalışma niteliği taşımaktadır. 10 eserden oluşan bu albüm, multikültürel bir yapıya sahiptir. İçerisinde geleneksel Tuva eserlerini country, rap ve newage tarzları ile harmanlayıp farklı bir ürün ortaya çıkarmış ve bu çalışma, Ondar'ın geçmişte yaptıklarıyla beraber o dönem Amerika'da, müzikseverler arasında, özellikle de Blues camiasında çok ses getirmiştir.

1999 yılında ise Ondar yeni bir projenin içinde bulunmuştur. Amerikalı blues sanatçısı Paul Pena ile "Genghis Blues" isimli bir albüme ve belgesel kaydına imza atmıştır. Genghis Blues albümü, Belgesel dalında 1999 Sundance Film Festivali Seyirci Ödülü'nü kazanmıştır. Ayrıca 2000 yılında En İyi Belgesel Film kategorisinde Akademi Ödülü'ne aday gösterilmiştir. Bu belgeselin içerisinde bulunan albümde 14 eser bulunmaktadır. Bu eserlerin bazıları geleneksel Tuva halk şarkıları iken bazıları da Paul Pena tarafından bestelenen eserlerdir. Eserlerin hepsi blues müziğe uygun aranje edilmiştir. Bu belgeselin en önemli noktalarından biri, Tuva müzik kültürünün dış dünyaya tanıtılması haricinde, belgeselin çekim süreci boyunca Pena'nın Ondar'dan gırtlak tekniklerini öğrenmesidir. Bu sayede batı dünyasından bir sanatçı ilk kez Tuva gırtlak tekniklerini öğrenmiş, dünyanın herhangi bir yerinden bir insanın öğrenebileceğini göstermiş ve bu teknikleri kendi çalışmalarıyla harmanlayarak yeni yapıtlara imza atmıştır. Ondar, sadece batı ülkelerinde konser vermekle kalmamış, onlarla çalışıp, yeni ürünler ortaya koyup, bu kültürü bir nebze de olsa oradaki insanlara öğretmeyi başarmıştır.

Ondar ayrıca 1993 yılında, Amerika'daki "Chevy Chase show" isimli televizyon programına, o zaman genç yaştaki öğrencisi Bady-Dorzhu Ondar ile misafir olmuştur. 1999'da "Late Show with David Letterman" isimli programa misafir olmuştur. Türkiye'de ise NTV'ye haber konusu olmuştur.

Ondar, gırtlak müziğine kendini adadığı yıllar içerisinde pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bu yetiştirdiği öğrenciler yıllar sonra kendi gruplarını kurmuştur. Bu gruplar Alash ve Chirgilchin'dir.

Günümüzde Tuva Müzik Kültürünün Tanıtılmasına Katkı Sağlayan Kişiler

Günümüzde artık Tuva'da müzik faaliyetleri çoğalmış, gırtlak müziği yapan çok sayıda grup ortaya çıkmıştır. Bu grupların bazıları geleneksel yapıyı korurken bazıları da gırtlak müziği ile farklı tarzları bir araya getirerek çeşitlilik katabilmeyi hedeflemiştir. Bu grupların miktarı az olmamasına karşın içlerinden bazıları kendi ismini dünyaya duyurabilmeyi başarmıştır.

Alash

1999 yılında kurulmuştur. Alash'ın tüm üyeleri, çocukluklarından beri geleneksel Tuva müziği eğitimi almışlardır. Önce ailelerinden, daha sonra usta gırtlak şarkıcılarından eğitim görmüştür. 1999'da Kyzyl Arts College öğrenciler olarak Changy-Xaya adlı bir grup kurmuş ve kısa bir süre sonra kampüste yerleşik geleneksel topluluk haline gelmişlerdir. Aynı zamanda batı müziğini öğrenen grubun üyeleri, Tuva-Avrupa melez enstrümanlar üzerinde çalışmış ve Amerika'dan gelen yeni akımları dinleyerek esinlenmiştir. Geleneksel Tuva

enstrümanlarının yanı sıra gitar ve hatta bazen Rus bayanı (akordeon) aranjmanlarına dahil etmiştir. Grubun üyeleri; Bady-Dorzhu Ondar, Ayan-ool Sam, Ayan Shirizhik, Sean Quirk'tan oluşmaktadır. Ayrıca grubun neredeyse bütün üyeleri Kongar-ool Ondar'ın öğrencileridir.

Yenilikçi caz topluluğu Sun Ra Arkestra, bluegrass/fusion/caz grubu Béla Fleck, virtüöz beatboxer Shodekeh, öncü klasik oda müziği grubu Fifth House Ensemble ve Grammy ödüllü alan ve Alash'ın konuk sanatçı olarak yer aldığı "Jingle All the Way" albümünün sahibi olan Flecktones gibi çeşitli müzisyenlerle iş birliği yapmıştır. Alash, besteci Austin Wintory'nin The Pathless adlı video oyununun müziklerini kaydeden "global jamband"ın bir parçası olmuştur. En son, Alash'tan Bady-Dorzhu Ondar, Shodekeh'in Embody projesiyle iş birliği yaparak Embodiments albümünü kaydetmiş ve orijinal Tuva müziği ile Amerikan hip-hop tarzını bir araya getirmiştir. Grup, Türkiye dahil birçok ülkede konserler vermiştir. Ayrıca grubun bütün üyeleri Kongar-ool Ondar'ın öğrencileridir.

Huun Huur Tu

Grup ilk olarak Kunggurtug adıyla 1992 yılında Kaigal-ool Khovalyg, Alexander ve Sayan Bapa kardeşler ve Albert Kuvezin tarafından kurulmuştur. Çok geçmeden grup, adını "güneş ışınları" (kelimenin tam anlamıyla "güneş pervanesi") anlamına gelen Huun-Huur-Tu olarak değiştirmiştir. Müziklerinin odak noktası, genellikle Tuva bozkırlarının veya atlarının tasvirlerini içeren geleneksel Tuva halk şarkıdır.

Topluluk, ertesini yıl ilk albümü 60 Horses In My Herd'i çıkarmıştır. Albüm Londra ve California'daki stüdyolarda kaydedilmiştir. Kuvezin, daha rock odaklı Yat-Kha'yı oluşturmak için gruptan ayrılmıştır. Kuvezin'in yerini daha önce Tuva Ensemble'ın bir parçası olarak Khovalyg ve Kongar-ool Ondar ile çalışmış olan Anatoli Kuular almıştır. Yeni kadro, The Orphan's Lament (Tuvaca ismi: Ösküs bodum) isimli eseri New York City ve Moskova'da kaydetmiş ve 1994'te piyasaya sürmüştür. Bunu 1997'de Hollanda'da kaydedilen If I'd Been An Eagle adlı üçüncü albüm izlemiştir. Bu kez grup, geleneksel halk müziğine ek olarak, 20. yüzyılın ikinci yarısından daha çağdaş Tuva şarkılarını seslendirmiştir. 1999'un başlarında, grup dördüncü albümleri olan Where Young Grass Grows'u çıkarmıştır. İlk kez bir Huun-Huur-Tu albümünde akustik gitar, arp, tabla, İskoç borusu ve synth dahil olmak üzere Tuva dışı enstrümanlar yer almıştır.

Huun-Huur-Tu, 2000 BBC Music Live etkinliğine katılmış ve Snape Maltings'in canlı, sabah erken yayını için açılış ve kapanış şarkılarını seslendirmiştir. Huun-Huur-Tu, Mart 2015'te Pekin yönetim şirketi Stallion Era ile sözleşme imzalamıştır ve o zamandan beri çeşitli performanslar için Çin'e seyahat etmektedir. Grup, Türkiye dahil birçok ülkede konserler vermiştir.

Chirgilchin

1996 yılında kurulmuştur. Chirgilchin, "günün sıcaklığında havanın dansı" ve "mucize" anlamlarına gelmektedir. Üyelerin isimleri Igor Koshkendey, Aidysmaa Koshkendey, Mongoun-ool Ondar, Aidyn Byrtaan-ool'dur. Aidyn Byrtaan-ool da Kongar-ool Ondar'ın öğrencileri arasındadır. Grup birçok ülkede konser vermiş ve haberlere konu olmuşlardır. Bu haberlerden bazılarını bakacak olursak:

"Tuva gırtlak müziği New York'ta ender görülen bir şey. Ancak son zamanlarda Chelsea'deki Rubin Müzesi'nde, Tuva'nın gırtlaktan şarkı söyleyen şampiyonları Chirgilchin tarafından topluluk içinde ustaca söylenen bu müzik tekniği büyüleyici derecede güzel olabilir."

“Gırtlaktan şarkı söyleyen bir konser dinlemek, insanın kendisini çevreleyen temel doğayla yeniden bir araya gelmek için çabaladığı ilkel bir boyuta götüren şaşırtıcı bir deneyimdir.”

“Altın astarlı zengin işlemeli mavi ipek cüppe ve kalın siyah binici botları giyen Chirgilchin, geçen pazar hevesli kalabalığa çaldı ve gırtlak müziği icra etme konusundaki net, parlak ve mütevazı ustalığıyla büyük ilgi gördü. Arkadaş canlısı tavırları ve biraz utangaç yüz ifadeleri altında inanılmaz bir ses aralığı yatırıyordu. Amerikalılardan farklı dünyalar olmasına rağmen, dünyevi oldukları karşılıklı anlayış için bir köprü sağladı.”

“Chirgilchin, neredeyse tarif edilemeyecek kadar büyüleyici vokal ve enstrümantal performanslarıyla ünlüdür. Hem atmosferik hem de eğlenceli, aynı zamanda Khoomei'nin tarif edilemez çok sesli vokal tarzı, bir Chirgilchin performansında bütün dikkat sahneye toplamaktadır.”

“Üç adamın sesi, her şarkıcı aynı anda iki nota çıkardığı için altı farklı sese dönüşüyor. Seslerine, çello ve bançoyu andıran, el yapımı küçük çam enstrümanlarının icrası eşlik etmektedir.”

Yat-Kha

Grup, 1991 yılında Moskova’da kurulmuştur. Grubun kurucusu olan Albert Kuvezin, Huun Huur Tu grubunun eski üyesidir ve Yat Kha grubunu kurabilmek için ayrılmıştır. Grubun mevcuttaki üyeleri Albert Kuvezin, Sholban Mongush ve Theodore Scipio’dur. Bu grubun kendine has özelliği ise geleneksel Tuva müziği ile Rock tarzını bir araya getirmeleridir. Post modern ritimler, synthesizer kullanımları gibi farklı yaklaşımlarda bulunarak Tuva müziğine farklı bir bakış açısı kazandırmayı amaç edinmektedir. Grubun ismi olan “Yat-Kha” anlam olarak ise, Tuva müziğinde kullanılan, Japonlarda Koto, Korelilerde Gayageum, Çinlilerde Guzheng olarak bilinen, Türkiye’deki Kanun benzeri kucağa yatırılmak suretiyle çalınan telli bir çalgıdır.

Grup günümüze kadar toplam 12 albüm çıkarmıştır. Ortaya çıkarmış oldukları çalışmalar sayesinde merak uyandıran grup, yurtdışında birçok konser vermiştir. Ayrıca yurtdışında kazandıkları 4 adet ödül bulunmaktadır. 1991 yılında Kazakistan’ın Almatı şehrinde düzenlenen “Voice of Asia Festival” isimli festivalde birincilik ödülü, 1995 yılında Fransa’daki Radio France Internationale’de “Yenisei Punk” albümü için “Decouvertes Est” ödülü, 1999 yılında Almanya’da “Dalai Beldiri” albümü için “German Critic’s Prize” ödülü ve 2002 yılında BBC Radio 3’te “Award for World Music” ödülünü almıştır.

Tyva Kyzy

Gırtlak müziği, çok büyük oranda erkeklerin egemen olduğu bir alandır. Gırtlak müziği sanatçısı olan kadınların sayısı ise oldukça azdır. Mayıs 1998’de, Choduraa Tumat liderliğinde, Valentina Chuldum, Shonchalai Oorzhak, Tatiana Saaya, Ailanmaa Damyran, Choduraa Tumat, Azimaa Kuzhuget ve Ailan Ondar’dan oluşan bazı kadınlar, tamamı kadınlardan oluşan bir gırtlak şarkıcıları grubu oluşturarak şu ana kadar ki en büyük kalıplardan biri olan kadınların gırtlak müziği yapamayacağına dair olan düşünceleri bu sayede yıkmışlardır. Gruba Tyva Kyzy adını verilmiştir. Temmuz 1998’de Tyva Kyzy Ensemble, Kızıl’daki III. Uluslararası Khoomei Sempozyumunda bir grup olarak ilk kez sahne almıştır. İlk yarışma performanslarının ardından birkaç gazete, bu kadınlardan oluşan grubun sahneye çıkmasını "hassas kadınların cesur bir adımı" başlığıyla manşetine taşıdı. Repertuvaya geleneksel çalgılar eşliğinde icra edilen türküler hakimdir. Tyva Kyzy, 1999 yılından bu yana çeşitli uluslararası festivallere başarıyla katılmış ve dünyanın birçok farklı ülkesinde konserler vermiştir.

Tyva Kyzy, 2012'de Uluslararası Müzik ve El Sanatları Festivali "MIR SIBIRI"ye başarılı bir katılım gerçekleştirmiş ve ödüller kazanmıştır. 2013'te Cumhuriyetlerinde düzenlenen yarışma "Khöömei"de ödüller kazanmış ve altıncısı düzenlenen Uluslararası Etno Müzikoloji Sempozyumu "Khoomei, Orta Asya Halklarının Kültürel Bir Olgusudur"da ikincilik ödülü almıştır. Tyva Kyzy sayesinde kadın gırtlak şarkıcılarına olan ilgi gün geçtikçe artmaktadır. Dünyanın dört bir yanından bu müzikal tekniğe ilgi duyan ve kadınların gırtlak müziği icra etmesinin tarihine ve analizine adanmış özel bir literatür oluşturmak isteyen bilim adamları ve etnomüzikologların sayısı giderek artmaktadır. Bugün, kadın müzisyenlerin repertuvar konusundaki yoğun çalışmaları ve coşkulu tavırları nedeniyle, Tuva Cumhuriyeti'ndeki kadın gırtlak müziği icracılarının prestiji artmaktadır. Tyva Kyzy'nın oluşumu Tuva höömei kültüründeki en ilginç gelişmelerden biri olmuştur.

Günümüzde çalışmalarını sürdürmekte olan Alash, Huun Huur Tu, Chirgilchin, Yat Kha ve Tyva Kyzy, Tuva gırtlak müziği yani höömei'i kendi ülkeleri haricinde diğer ülkelerde de bir o kadar iyi temsil ederek dünyaya Tuva'nın sesini duyurmakta olan beş gruptur. Bu grupların hepsinin kendine özgü özellikleri bulunması dışında hepsinin ortak kesişim noktaları da söz konusudur. Bütün grupların üyelerinden biri veya birkaçı geçmişte Kongar-ool Ondar'a öğrencilik etmiştir. Roko Belic, "İnsanlar, Kongar-ool İngilizce şarkı söylemediği halde onun söylediği her şeyi anladıklarına dair tuhaf bir hisse kapılıp ifade ve şarkıyla iletişim kurabiliyor ve insanlara çok derinden dokunabiliyordu."(Woo, 2013).

SONUÇ

Tuva müzik kültürü, 1980'lere kadar dünya tarafından hiç bilinmez iken, 80'lerden itibaren atılan adımlar ile günümüzde artık çok daha bilinir, daha popüler hale gelmiştir. Pop, caz türleri içerisinde, film ve dizi müziklerinde artık; Tuva kökenli müzikal yapılar duymak mümkün hâle gelmiştir. Bu kültürün dünyaya duyurulabilmesinin en büyük nedenlerinden biri gırtlak müziğidir. Bu müziğin başlıca özelliği hem gırtlak teknikleri sayesinde farklı sesler elde edilmesi hem de doğuşkan kullanımı sayesinde aynı anda birden fazla ses çıkartılabilmesidir.

Tuva gırtlak müziğinin beş ana çeşidi bulunmaktadır. Bunlar höömei, sıgıt, kargıraa, borbañnadır ve ezengeiler olup her birinin kendi alt türleri bulunmaktadır ve her tekniğin kendine ait ses aralığı ve yapısı bulunmaktadır.

Tuva müzik kültürünün dünyaya duyurulması ve popülerleştirilmesinde atılan ilk adımlar Richard Feynman ve Ralph Leighton sayesinde gerçekleşmiştir. Feynman ve Leighton, posta pulu sayesinde girdikleri yolda, Tuva'ya gitmiş, oranın müzik kültürü hakkında çok şey öğrenmiş, edindikleri bilgileri kitap olarak yayınlamış ve Tuva gırtlak müziği hakkında ilk çalışmaların adımını atmışlardır. Feynman'ın vefatından sonra Leighton, 1991 yılında Tuva'ya ikinci ziyaretini gerçekleştirmiş ve Kongar-ool Ondar ile tanışmıştır. Birlikte birçok kez çeşitli çalışmalara imza atan Leighton ve Ondar, birkaç yılda dünya çapında işler yapıp insanlara Tuva müziğini tanıtarak onların farkındalığının artmasını sağlamıştır.

Kongar-ool Ondar, çocukluğundan itibaren gırtlak müziğiyle yetişmiş bir birey olarak, doğru zamanda doğru kişilerle tanışması ve sahip olduğu yetenek ile kısa zamanda büyük işlere imza atmıştır. Hem müziğiyle insanlarda merak uyandırırken hem de insanların sempatisini kazanan bir sanatçı olabilmeyi başarmıştır. Dünyanın birçok yerinde defalarca konser veren Ondar, bir belgesele de ayrıca konu olmuştur. Dönemin blues sanatçısı Paul Pena ile birlikte içinde buldukları Genghis Blues belgeselinde çalışıp ortaya ortak ürünler çıkarmışlardır. Ama asıl dikkat edilmesi gereken kısım şudur ki, birkaç yıl öncesine kadar insanlar "gırtlak müziği nedir?" hatta "Tuva nerededir?" gibi sorulara cevap veremezken 1999 yılında çekilen belgeselde ise Tuva müzik kültürü hakkında daha

fazla bilgi sahibi olunduğu ve farklı müzik tarzlarıyla birleştirilip yeni fikirlerin üretilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Feynman, Leighton ve Ondar sayesinde artık Tuva müzik kültürü, uluslararası düzeyde daha bilinir hale gelmiş ve kendilerinden sonra gelecek sanatçılar ve araştırmacılar için kaynak imkânı sağlamışlardır.

Alash, 1999 yılında kurulmuş bir Tuva gırtlak müziği grubudur. Geleneksel halk şarkılarını geleneksel yollarla icra etmektedir. Bazıları henüz çok genç yaşta bile Ondar ile birlikte Amerika’da kendi müziklerini seslendirmiştir. Huun Huur Tu, 1992 yılında kurulmuş bir Tuva gırtlak müziği grubudur. Geleneksel halk şarkıları icra etmektedir. Bazen geleneksel çalgıların yanında akustik gitar gibi enstrümanları da görmek mümkündür. Bazı albümlerinde *country* tarzı duyulabilmektedir. Chirgilchin, 1996 yılında kurulmuş bir Tuva gırtlak müziği grubudur. Geleneksel halk şarkılarını icra eden ve geleneksel icrada en çok bilinen bir diğer gruptur. Yat Kha, 1991 yılında Moskova’da kurulmuştur. Geleneksel Tuva müziği ve gırtlak tekniklerini rock tarzı ile bir araya getirerek farklı bir bakış açısı ve yorum ortaya koymuşlardır. Tyva Kyzy, 1998 yılında kurulmuş bir Tuva gırtlak müziği grubudur. Grubun en dikkat çekici özelliği, üyelerinin sadece kadınlardan oluşmasıdır. Bu sayede kadınların da bu teknikleri erkekler gibi yapıp yapamayacağına dair insanların aklında canlanabilen soruya bir cevap niteliği taşımaktadır. İsmi geçen gruplar Tuva’nın en meşhur beş grubudur. Hepsini kendine has yorumları ve geliştirmiş oldukları stiller sayesinde sadece Tuva’nın değil dünyanın birçok yerinden dinleyici kitlesine sahiptir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Aksenov, A. (1973). Tuvan Folk Music. *Asian Music*. 4(2), 7-18.
- About Alash.(t.y.). *Alash Ensemble* içinde. Erişim adresi https://www.alashensemble.com/about_alash.htm
- Altundaş, U. (2022) Tuva Gırtlak Müziği: Höömey. *Milli Folklor*, 17(134), 79-91.
- Beliaev, V. (1975) Central Asian Music (Essays in the History of the Music of the Peoples of the U.S.S.R.), *Wesleyan University Press*. 17(1), 120-142.
- Belic, R. *Genghis Blues*. 1999.
- Kulmanova, A. (2019) “SSCB Sonrası Dönemde Tuva Halk Müziğinin Moderlenmesi”. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Küçükdürüm, E. (2018). Teori Eksenli Disiplinlerarası Bir Çalışma Tuva Gırtlaktan Söyleme Stillerinin Analiz Sonuçları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 105-128.
- Leighton, R. (1996). *Deep In The Heart Of Tuva: Cowboy Music From The Wild East*. New York.: Ellipsis Arts
- Leighton, R. (1991). *Tuva or Bust*. New York: Penguin Books.
- Los Angeles Times. (2013). Kongar-ol Ondar dies at 51; master of Tuvan throat singing. Erişim adresi <https://www.latimes.com/local/obituaries/la-me-kongar-ol-ondar-20130811-story.html>

Tongeren, M. (2004) *Overtone Singing*. Berlin: VWB- Verlag für Wissenschaft und Bildung.

Matrenisky, Vladislav, Friedman ve Harris L. (2012). “Transpersonal Effects of Exposure to Shamanic Use of Khoomei (Tuvan Throat Singing): Preliminary Evaluations from Training Seminars”. *International Journal of Transpersonal Studies* Vol. 31(2), 111-117.

Mongush, M. (2014). Expedition to the Tuvans in China, Russia, and Mongolia in 2012: A Preliminary Report. *National Museum of Ethnology*, 38(1), 35-62.

Biography. (t.y.). Kongar-ol Ondar içinde. Erişim adresi <http://www.ondar.com/biography/>

Chirgilchin. (t.y.). Pure Nature Music içinde. “Chirgilchin”. Erişim adresi <https://www.pnmartists.com/chirgilchin>

History of tyva kzy. (t.y.). Tyva Kzyzy içinde. Erişim adresi <https://tyvakzy.com/history-of-tyva-kzy/>

Yat-Kha. (t.y.). Wikipedi içinde. Erişim adresi <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yat-Kha>